

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'374 (092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.1>

НЕВТОМНИЙ ДОСЛІДНИК НА ПОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ: ПРОФЕСОР КОСТЬ КИСІЛЕВСЬКИЙ

TIRELESS RESEARCHER IN THE FIELD OF UKRAINIAN LINGUISTICS: PROFESSOR KOST' KYSILEVSKYI

Городиловська Г.Г.,
orcid.org/0000-0002-4960-4599
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті висвітлено основні віхи життєвого шляху й наукової діяльності видатного українського мовознавця й педагога К. Кисілевського.

Установлено, що деякі аспекти лінгвістичного доробку вченого дотепер є маловідомими для українців, оскільки більшість його наукових праць опубліковано в діаспорних виданнях. Зазначено, що невелика частина матеріалів про вченого зберігається в архіві Українського вільного університету в Мюнхені (Німеччина).

З'ясовано, що багаторічна наукова діяльність талановитого лінгвіста присвячена головню дослідженням із діалектології. У цій царині науковець запропонував нову класифікацію українських говорів, засновану на генетично-історичному принципі. Указано, що дослідник вивчав давні українські пам'ятки у своїх працях «Мовні особливості староукраїнських пам'яток XI–XIV ст. на тлі Кодексу Ганкенштайна» та «Мова «Учительних євангелій» XVI–XVII ст. в Національному музеї у Львові», а також досліджував питання українського правопису (праця «Історія українського правописного питання. Спроба синтези») та інші, у яких зарекомендував себе досвідченим науковцем. Саме розвідками з діалектології та історії мови мовознавець посів гідне місце в україністиці.

Особливу увагу зосереджено на лексикографічному доробку науковця, який дотепер є ще не достатньо вивченим. Проаналізовано «Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни» (Станіславів, 1927), «Українсько-польський і польсько-український словник» (у співавторстві з проф. Є. Грицаком) (Львів, 1931), «Правописний словничок» (Львів, 1934), які відіграли велику роль не лише в галицьких школах, а й у державних установах, задовольнивши нагальні потреби того часу.

У результаті лексикографічного опису цих словників виявлено, що в їхній структурі використано алфавітний принцип побудови реєстру слів, представлено правописну, акцентуаційну та граматичну характеристики гасел. Засвідчено, що книги є високоякісними виданнями і залишаються авторитетними та актуальними дотепер, а сам автор заслуговує на те, щоб його ім'я назавжди було вписане в історію українського словникарства ХХ століття.

Ключові слова: професор К. Кисілевський, українська еміграція, біографічні відомості, мовознавча діяльність, лексикографічний доробок.

The article highlights the main data concerning life and scientific activity of the outstanding Ukrainian linguist and teacher K. Kysilevskyi.

It is established that some aspects of the linguistic achievements of the scholar are still little known to the Ukrainians, as most of his works have been published by diaspora. It is noted that a small part of the materials about the scientist is stored in the archives of the Ukrainian Free University in Munich (Germany).

It has been found that the long-term scientific activity of the talented linguist is mainly devoted to the research in dialectology. The scientist proposed a new classification of the Ukrainian dialects in this area, based on the genetic-historical principle. It is stated that the researcher studied ancient Ukrainian monuments in his works "Linguistic features of old Ukrainian monuments of XI-XIV centuries taking into consideration the Code of Hankenstein" and "The language of "the Teaching Gospels of the 16th–17th centuries at the National Museum in Lviv" as well as he conducted a research on language history, especially the issue of the Ukrainian spelling (his work "The History of the Ukrainian spelling issue. An attempt at synthesis") and others, where he proved to be an experienced scholar. It was the linguist who took a worthy place in the Ukrainian studies with his research in dialectology and in the history of language.

Particular attention is paid to the lexicographic work of the scientist, which is still insufficiently studied. "The Dictionary of the Ukrainian Language and essential rules and notes for cancellation" (Stanislaviv, 1927), "The Ukrainian-Polish and the Polish-Ukrainian dictionary" (co-authored with Prof. E. Hrytsak) (Lviv, 1931), "The spelling dictionary" (Lviv, 1934) were analyzed, which played an important role not only in Galician schools, but also in public institutions, thus meeting the urgent needs of the scholar's activity time.

It was found that as a result of lexicographic description of these dictionaries the alphabetical principle of construction of the register of words in their structure is implemented, the spelling, accentuation and grammatical characteristics of slogans are presented. It is proved that his books are of a high-quality and to some extent remain authoritative and relevant to this day, and the author deserves that his name be forever inscribed in the history of the Ukrainian lexicography of the 20th century.

Key words: linguist, K. Kysilevskyi, the Ukrainian emigration, bibliographical information, linguistic activity, lexicographic legacy.

Постановка проблеми. Серед величких постатей учених, котрі змушені були свого часу покинути терени рідної країни й поїхати у вимушену еміграцію, є талановитий український мовознавець і педагог К. Кисілевський. Він підготував і видав сотні наукових праць із діалектології, історії української мови, історичної граматики, лексикографії, а також дидактики й методики викладання рідної мови. Проте в Україні постать цього науковця та його лінгвістична спадщина, на жаль, досі є недостатньо дослідженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі віхи життєвого шляху та науково-педагогічної діяльності вченого вивчали М. Бігусяк [2], С. Болтівець [3], Й. Дзендзелівський [6], Е. Жарський [7], П. Ковалів [17], З. Терлак [24], а також описував у спогадах М. Остап'як [21; 22]. Проте узагальнювальної праці, яка б системно розглядала наукову спадщину вченого, в сучасній україністиці ще немає. З огляду на це, його творчість потребує всебічного вивчення та ґрунтовного аналізу в наукових публікаціях.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити основні віхи життєвого шляху К. Кисілевського, окреслити його лінгвістичну діяльність, виокремити з неї лексикографічний доробок, проаналізувати його, показати значення в українському мовознавстві.

Виклад основного матеріалу. Кость Кисілевський (1890–1974) – видатний український учений, мовознавець, досвідчений педагог, автор численних наукових праць із лінгвістики і лінгводидактики. Він був членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, його довголітнім науковим секретарем, а пізніше головою філологічної секції в Нью-Йорку, членом-кореспондентом Української вільної академії наук, професором Українського католицького університету імені святого Климентія в Римі, Українського вільного університету в Мюнхені, Українського технічного інституту в Нью-Йорку, Львівського університету імені Івана Франка, членом Міжнародної вільної академії наук у Парижі, почесним членом Рідної школи в Ньюарку.

Деякі відомості про життєвий шлях та наукову діяльність К. Кисілевського дізнаємося з вітчизняних та закордонних енциклопедій [3; 6; 8; 25]. Зазначимо також, що невелика частина матеріалів

про українського лінгвіста зберігається в архіві Українського вільного університету в Мюнхені (Німеччина).

В особовій справі д-ра К. Кисілевського знаходимо декілька машинописних документів, як-от персональний листок, у якому зазначено деякі біографічні відомості вченого та результати його наукової діяльності відповідно до таких пунктів (усього 19): 1) прізвище та ім'я; 2) час та місце народження; 3) середня та високошкільна освіта; 4) освітній титул; 5) коли, де та з якої дисципліни здобута габілітація; габілітаційна праця; 6) теперішній педагогічно-викладацький титул; 7) у яких школах, коли та які дисципліни викладав; 8) членство в наукових установах та товариствах; 9) участь у наукових з'їздах, конгресах; 10) головні друковані розвідки; 11) головні рецензії; 12) головні друковані монографії та курси; 13) питання та проблеми, над якими працював, працює та буде працювати; 14) головні персонально-наукові зв'язки; 15) участь у товариствах, організаціях та установах, які мають допомагати науці, науковим установам, школам, видавництвам та окремим науковцям; участь у видавництвах; 16) наявність коло себе майбутніх габілітантів; кого рекомендує; 17) якими мовами міг би усно порозумітися з чужинцями (цілком та не цілком вільно); 18) відколи у відпустці; 19) поштова адреса (латинкою). У кінці цього листка зазначена дата (15 січня 1954 року) та особистий підпис д-ра К. Кисілевського, які засвідчують, що на той час учений проживав у США (Ірвінгтон, штат Нью-Йорк) [20].

Окрім персонального листка, в особовій справі лінгвіста також є документи з даними його біографії; два відгуки про наукову діяльність дослідника, які написали проф., д-р Я. Рудницький (Мюнхен, 17.II.1945) та проф. П. Ковалів (Мюнхен, 17.XI.1945) з метою запрошення його як надзвичайного професора на кафедру української мови УВУ для викладання методики рідної мови; опінія декана філософічного факультету УВУ, проф. д-ра В. Державина з пропозицією щодо підвищення проф. д-ра К. Кисілевського до ступеня звичайних професорів УВУ; посвідка від 11.V.1949 р., яку підписав ректор УВУ, проф. д-р Ю. Панейко про безтермінову відпустку вченого у зв'язку з виїздом до Америки; список рукописних і надрукованих праць (1912–1958) [20].

Ознайомившись з енциклопедичними статтями про вченого та матеріалами його особової справи, можна стверджувати, що в житті й багаторічній діяльності К. Кисілевського було такі два періоди, як доеміграційний (1912–1944 рр.) та еміграційний (1945–1974 рр.), які були надзвичайно продуктивні у створенні його інтелектуальної продукції.

З автобіографії дізнаємося, що К. Кисілевський народився 23 лютого 1890 року в с. Рошнів Товмацького повіту (тепер Тисменицький район Івано-Франківської області) в сім'ї священника. Початкову освіту здобув у нормальній школі у Станіславі, а середню – в українській гімназії Коломиї та в польській Станіславова, останню закінчив з відзнакою в 1908 році, склавши іспит зрілості (матуру).

Після гімназії вступив на філософський факультет Віденського університету, де вісім семестрів «вивчав порівняльне мовознавство, славистику, класичну філологію, історію Сходу Європи та філософію під проводом професорів Вондрака, Решетара, Їречека, Іберсбергера, Кречмера, Радермахера, Гавлера, Штера, Йодля та ін. Рік він студював в університеті в Липську в Німеччині, де вивчав загальну лінгвістику, експериментальну фонетику, філософію під керівництвом професорів Лескіна, Брукмана, Сіверса, Гірта, Віндіша, Вундта та ін.» [17, с. 8]. Його вчителями були також визначні українські педагоги, як-от д-р І. Раковський, Л. Сальо, Л. Дольницький, а також письменники С. Яричевський, В. Пачовський, які позитивно вплинули на формування світогляду майбутнього вченого.

Два роки ретельно працював над дослідженням слов'янських рукописів в архівах Відня та Львова і, як наслідок, у 1912 році у Віденському університеті захистив дисертацію «Про мовні особливості староукраїнських пам'яток XI–XIV ст. на тлі Кодексу Ганкенштайна» і здобув освітній титул доктора філософії.

1914 року у Відні склав кваліфікаційний учительський іспит із права викладання української, польської, латинської, грецької та німецької мов у середніх школах і від цього часу аж до 1929 року (з перервою для служби в УГА) працював у гімназіях Станіславова, Городка і Львова.

Під час Першої світової війни перебував на військовій службі в Австрії, «брав участь у Листопадовому Зриві, воював у рядах Української Галицької Армії, пройшов страхоття визвольної боротьби в «чотирикутнику смерті» в околиці міста Бар Вінницької області, де він був зв'язковим» [1, с. 26].

Повернувшись до Станіславова, продовжував працювати вчителем у місцевій гімназії. Цей період із життя професора К. Кисілевського, давнє знайомство з ним описує у своїх спогадах колишній гімназійний учень, а пізніше близький співробітник професор М. Остап'як: «Ближче пізнав я проф. Кисілевського після наших визвольних змагань, коли, повернувшись додому, я почав продовжувати свої студії в українській гімназії в Станіславі. Пізнав я тоді проф. Кисілевського як знаменитого вчителя, виховника і приятеля молоді, а також як великого естета... Про ті часи і про те велике виrozumіння наших учителів для нас, колишніх вояків, а зокрема виrozumіння проф. Кисілевського, що також служив якийсь час в УГА, я й досі згадую з великою вдячністю. Мушу признати, що виклади проф. Кисілевського належали до найбільш інтересних, хоч це була польська література» [22, с. 22].

Навіть тоді, коли автор цих рядків закінчив гімназію і вступив до Краківського університету, він ніколи не переривав зв'язку зі своїм учителем, завжди радо запрошував його на відпочинок до рідного села Радчі, де вчений досліджував місцеві говірки: «У тих екскурсіях був я часом його супутником, – згадує М. Остап'юк, – але не як дослідник говірок, а тільки як природник... Не багато користи і приємности мав проф. Кисілевський із мого супутництва, бо звичайно він застрявав на розмові з якоюсь бабусею, а я мандрував по лісах та нетрях» [22, с. 23].

У 1929 році науковець переїхав зі Станіславова до Львова, де продовжив свою науково-педагогічну діяльність у місцевих навчальних закладах аж до еміграції в Німеччину. Спочатку викладав українську мову в Третій львівській державній жіночій семінарії (від 1927 року був іменований дійсним професором середніх шкіл). Після того, як польська влада з політичних причин закрила семінарію, «був два роки позбавлений професійної праці та змушений вчити в одній з найгірших польських народних шкіл, а згодом у польських гімназіях» [1, с. 27].

Про подальшу педагогічну працю вченого дізнаємося з його персонального листка, де зазначено, що «Міністерством освіти у Варшаві був призначений викладати українську мову в Польськiм Державнiм Педагогiюмi в 1938 році, професором української мови в університеті у Львові від 1940 року, надзвичайним професором УВУ від 1946 року» [20] і в тому ж часі був завідувачем кафедри мовознавства Педагогічного інституту.

Біографічні дані українського лінгвіста засвідчують, що він, «як старший науковий співробітник філіалу Академії наук у Львові, був головою лексикальної групи до 1941, а згодом управителем Академії. Від 1942–1944 був директором Вчительської семінарії в Рогатині» [20].

У 1944 році К. Кисілевський емігрував до Німеччини, де в баварському місті Байройті організував українську таборову гімназію. Про цю визначну подію дізнаємося зі спогадів самого автора «Українська гімназія в Байройті»: «Українська гімназія основана 11-го червня 1945 р. на перших зборах байройтської громади в ресторані при вулиці Вагнера 14. Наука почалась тут 20-го червня 1945 р., а згодом у міській школі імені Гразера, де закінчено шкільний рік 1944/45, дня 20-го серпня 1945 р. У тому часі працювало тут 17 учителів під проводом директора д-ра Костя Кисілевського, якого вибрано першими зборами та затверджено владами» [5, с. 22].

Професор М. Остап'як, який мав честь належати до кваліфікованого вчительського складу цієї гімназії, згадував, що спочатку було дуже важко, адже не мали приміщення, фінансів, устаткування, навіть не вірилося, щоб у таких умовах можна було створити життєздатну навчальну установу. «З усього, що проф. Кисілевський мав тоді до розпорядимости, – пише М. Остап'як, – був куток у кімнаті Українського Червоного Хреста. У цій кімнаті кожного дня товпилися тоді наші люди, що хотіли роздобути якийсь документ, що, на їхню думку, міг забезпечити їх від насильної репатріації. У цій кімнаті проф. Кисілевський примістив директорську канцелярію і конференційну залю та ... цілу гімназію» [22, с. 24].

Однак учений, а пізніше директор гімназії твердо й непохитно вірив у створення освітнього закладу. У досить короткий час він придбав для гімназії будинок німецької школи та підібрав досвідчених педагогів-науковців, серед яких були проф. д-р Василь Лев, д-р Лука Луців, композитор Іван Недільський та інші. Таким чином, Байройтська гімназія розпочала свою активну діяльність. «Була це 8-класова гімназія реального типу, – читаємо про цю школу в спогадах М. Остап'яка. – Іспити зрілості відбувалися в приязності представника окружної німецької шкільної влади. Таких кінцевих іспитів зрілості відбулося в гімназії кілька, і багато абсолювентів цієї гімназії покінчили пізніше університетські студії та стали визначними професіоналістами» [22, с. 24].

Ось як описав гімназійне життя в Байройті сам К. Кисілевський: «Упродовж чотирьох років існування гімназія дала докази багатогранного

життя. Наука проходила тут без поважніших перепон, окрім літніх ферій та частіше продовжуваних зимових, зважаючи на недостатнє нагрівання заль. Учительський збір складався завжди з більшої кількості висококваліфікованих та іспитованих сил, а в нижній гімназії вчили також кваліфіковані вчителі середніх та народних шкіл» [15, с. 23].

Про К. Кисілевського як засновника української таборової гімназії в Байройті, а також визначного педагога та зразкового організатора навчального процесу схвально відгукнувся у своїх спогадах проф. М. Остап'як. «Якщо взяти до уваги тодішні часи, – пише автор, – що були подібні до колишнього татарського лихоліття на наших землях, бо ж советські людологи чи т. зв. їхні репатріаційні комісії постійно непокоїли тоді наших людей, зокрема недалеко советської зони, то зорганізування гімназії та її зразкове ведення було неабияким успіхом проф. Кисілевського» [22, с. 25].

Від 1946 року свою працю в гімназії вчений вдало поєднував із науково-педагогічною діяльністю в Українському вільному університеті в Мюнхені. Спочатку як надзвичайний, а пізніше як звичайний професор УВУ, де він викладав на філософському факультеті разом із такими мовознавцями, як З. Кузеля, Р. Смаль-Стоцький, П. Ковалів, Я. Рудницький, Ю. Шерех та ін. [19, с. 170]. Цю подію засвідчує посвідка від 11.V.1949 р., яку підписав ректор УВУ, проф. д-р Ю. Панейко, де вказано, що впродовж 1945–1949 років К. Кисілевський читав лекції, проводив семінари та просемінари з методики викладання української мови на філософському факультеті УВУ [20].

У 1949 році К. Кисілевський переїхав із Німеччини до Америки, тому ректорат УВУ «уділяє йому від дня 15 травня 1949 на його власне бажання безтермінову відпустку» [20]. У США, в Нью-Йорку, вчений заснував «першу школу українознавства, а згодом університет українознавства, викладав у ньому сім років українське мовознавство та літературу для студентів американських високих шкіл» [7, с. 20]. Згодом переселився в Ньюарк й організував тут теж школу українознавства, де був директором і викладав українську мову та літературу до останніх днів свого життя. Помер 20 вересня 1974 року в м. Ервінгтон (штат Нью-Джерсі, США).

Наукова діяльність професора К. Кисілевського в царині українського мовознавства є багатогранною: це історія української мови, діалектологія, лексикологія, граматики, український правопис,

лексикографія, методика викладання рідної мови. Перу вченого належать численні розвідки, статті, огляди, рецензії, також він є укладачем словників, автором низки шкільних підручників та посібників з української мови і літератури, які він публікував упродовж свого життя. За підрахунком професора П. Ковальова, К. Кисілевський написав 53 наукові праці, 25 розвідок, 30 дидактичних праць для вчителів, 50 рецензій, 20 підручників для шкіл українознавства, 5 літературних нарисів [17, с. 19]. «У першій добі своєї дослідної праці у Львові, як засвідчує біографія лінгвіста, звернув увагу на наукові підстави методики та дидактики, а також займався десять років дослідями над мовою архаїчних говорів в історичному аспекті та над зафіксованою народною мовою пам'яткою XVI–XVII ст. *Учительні Євангелія*» [20].

Основний же вектор роботи К. Кисілевського – це українська діалектологія, галузь найбільш відповідальна і важлива в дослідженні різних проблем української мови та її історії. У цій царині професор К. Кисілевський виявив себе непересічним діалектологом і досвідченим знавцем живої мови народу. Він неодноразово організовував діалектологічні експедиції в Карпати, Басарабію, на Покуття, Поділля, Надністров'я, Волинь. На основі зібраного матеріалу вчений запропонував переглянути класифікації українських говірок, де зарекомендував себе «не рядовим діалектологом.., а став одним із творців генетичного принципу в класифікації говорів» [17, с. 9]. Саме тому, як зауважує В. Стецюк у передмові до збірника праць на пошану проф. д-ра К. Кисілевського, «він своїми дослідями сягає глибше, як його попередники, сміливо забирає голос у нових мовних пропозиціях і вводить нові методи в дослідях говорів України та нову класифікацію українських діалектів, із зовсім новим поділом говорів за допомогою розселення над ріками, а також вводить у науку нові назви, як-от «надпрутський діалект», «наддністрянський діалект» тощо» [23, с. 5–6]. На концепції історично-генетичної класифікації українських діалектів особливо наголошує проф. д-р В. Державин, який стверджує, що вона «хоч і була сприйнята славістичним науковим світом не без певних застарезень та опонувань, проте становить у всякому разі вихідний пункт у методах української діалектології» [20].

Проблемі класифікації українських діалектів, дослідженню окремих говорів К. Кисілевський присвячує низку розвідок, надрукованих у Записках НТШ та збірниках УВУ, які засвідчують гідне місце вченого в українській діалектології [9; 10; 11; 14].

Про К. Кисілевського можна говорити не лише як про діалектолога, а і як про досвідченого знавця історії української мови, який розпочав досліджувати давні українські пам'ятки ще у своїй дисертації «Мовні особливості староукраїнських пам'яток XI–XIV ст. на тлі Кодексу Ганкенштайна». «У своїх працях на полі історії мови, як зазначено в біографії професора, доказав існування староукраїнської редакції пам'яток у XII ст., відзначив велику ціну архаїзмів та поставив їх як критерій до окреслення діалектних меж української мови» [20].

Цю ділянку роботи вченого також підтверджує велика наукова праця «Мова «Учительних євангелій» XVI–XVII ст. в Національному музеї у Львові», яку він писав під керівництвом д-ра І. Свенціцького впродовж десяти років. На жаль, студія не була опублікована, оскільки рукопис було втрачено.

Варто також зазначити, що однією з «найсолідніших» праць з історії українського правопису є його «Історія українського правописного питання. Спроба синтезу» (1956), де автор «подає правописні системи від найдавніших часів аж до найновішої доби, тобто до того правопису, ухваленого на Правописній конференції в Харкові в 1939 році» [18, с. 8].

Як досвідчений історик мови, учений цікаво й фахово висвітлив найважливіші досягнення української філології за останні сто років, зазначаючи, що «вона помітно розвинулась у суттєвих питаннях, хоч довелося їй боротися з різними наступами з боку ворогів України» [16, с. 9]. Автор указав на труднощі, які довелося пережити українській мовознавчій науці в умовах панування російського самодержавства, зокрема псевдонаукову «погодінську теорію», яка «відмовляла населенню Київщини автохтонності», «праруську спільноту» О. Шахматова, що й «досі є політичною мрією Росії». «Впродовж сторіччя українська філологія відпирала завзято й послідовно російські акти, – пише мовознавець, – озброюючись у щораз кращі засоби в ділянці дослідження мовних явищ та передаючи новому поколінню філологів нові засоби і напрямні праці» [16, с. 17]. Професор К. Кисілевський згадав низку українських учених, які гідно відповідали на всі ці наступи, і вказав на їхні заслуги в царині словникарства (Є. Желехівський, Б. Грінченко, С. Єфремов, Є. Тимченко, О. Курило, Я. Рудницький), фонетики (І. Зілинський), походження мови (Л. Булаховський), морфології (В. Сімович), синтаксису (І. Огієнко, С. Смеречинський, Ю. Шерех), семантики (І. Велигорський, В. Лев, Р. Смаль-

Стоцький та інші), діалектології (К. Михальчук, І. Верхратський). Він також виявив обізнаність про стан європейської мовознавчої науки, підкресливши заслуги таких учених, як Ф. де Соссюр, Ш. Баллі, Бодуен де Куртене, В. Матезій, А. Ваян, де Грот, а також виокремив творців української філології, які почали розробляти фонологічні проблеми (О. Синявський, О. Курило, В. Сімович, Д. Чижевський, В. Чапленко, Ю. Шерех та ін.), в чому було їх велике досягнення.

У пропонованій статті ми не будемо аналізувати науковий доробок вченого зі сфери діалектології та історії мови, оскільки наразі він опрацьований у мовознавстві, а детальніше зупинимось на його працях у царині лексикографії, яка менше висвітлена в сучасній Україністиці.

Лексикографічній діяльності професор К. Кисілевський присвятив дуже багато часу, ввійшовши в історію українського словникарства як автор декількох праць, як-от «Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни» (Станіславів, 1927) [13], «Українсько-польський і польсько-український словник» (у співавторстві з проф. Є. Грицаком) (Львів, 1931) [5], «Правописний словничок» (Львів, 1934) [12], які українська критика сприйняла дуже прихильно, про що дізнаємося з відгуків науковців І. Велигорського (про «Словничок української мови») та М. Рудницького (про «Українсько-польський і польсько-український словник»). Саме це дає нам підстави розглянути ці видання і фахово їх охарактеризувати.

Першим практичним посібником К. Кисілевського був «Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни» (1927), який він упорядковував понад рік і видав власним накладом у Станіславові, працюючи вчителем місцевої гімназії. Саме тому задум створення цього словничка з'явився в гуртку вчителів-україністів станіславівської гімназії. Книга отримала багато схвальних відгуків. Зокрема, український мовознавець і педагог І. Велигорський у своїй рецензії стверджував, що потреба в такому словнику назріла вже давно. «Словничок являється саме в пору, – наголошує рецензент, – щоб сповнити важне завдання – плекати знання і любов до рідного слова, коли заливають нас чужі мовні вимови і засмічують її під оглядом складних, лексиконів й наголосу» [4, с. 365].

Загалом, книга складається з двох частин: перша, яка є більшою за обсягом, – це власне словник з передмовою та поясненнями до видання, а друга (менша) частина містить головні правописні правила, примітки до відміни й ключ

до розділу шелестівок на склади (цією другою частиною він відрізняється від відомого словника Г. Голоскевича (1923), що є великим поступом). Словничок містить близько 17 тисяч слів, із яких 164 – географічні назви.

Як зауважує автор книги, в процесі роботи він послуговувався словниками Б. Грінченка, Г. Голоскевича, В. Дубровського, І. Огієнка, «Рускою правописою» (1904); граматики С. Смаль-Стоцького (шкільною та науковою), В. Сімовича, А. Кримського, М. Левицького, Є. Тимченка, О. Курило; правописами Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, Всеукраїнської академії наук у Києві, проектом Державної комісії для впорядкування українського правопису (1926); науковими розвідками І. Огієнка, Є. Чикаленка, М. Левицького, О. Курило, В. Науменка, І. Зілинського, А. Кримського, М. Гнатюка, О. Шахматова, а також порадами вчителів-україністів станіславівської гімназії [13, с. 5].

Детальний аналіз структури «Словничка української мови» показує, що слова в реєстрі розміщено в алфавітному порядку, а реєстровими одиницями є іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова та службові слова. Видання має практичне значення, адже «користуватися ним будуть не лише учителі всяких шкіл, шкільна молодь, а й усякі установи й адвокатські канцелярії, які немилосердно калічать нашу мову під впливом «урядового стилю» [13, с. 365–366].

Цікавим у словничку є те, що в ньому зафіксовано оніми, а саме хороніми, ойконіми, гідроніми, ороніми, напр.: хороніми: *Азія, -ї* [13, с. 3], *Америка* [13, с. 4], *Африка, -и* [13, с. 9] (назви континентів); *Австрія, -ї* [13, с. 2], *Асирія, -ї* [13, с. 8], *Болгарія, -ї* [13, с. 20], *Греція, -ї* [13, с. 68], *Данія, -ї* [13, с. 75], *Італія, -ї* [13, с. 119], *Норвегія, -ї* [13, с. 199], *Польща, -ї* [13, с. 244], *Фінляндія, -ї* [13, с. 334], *Франція, -ї* [13, с. 335] (назви країн); *Сицилія, -ї* [13, с. 282], *Балканський, -ого півострів, -а* [13, с. 11] (назви островів, півостровів); ойконіми: *Акрополь, – поля* [13, с. 3], *Бердянськ, -а* [13, с. 15], *Богуслав, -а* [13, с. 19], *Варшава, -и* [13, с. 28], *Гайсин, -а* [13, с. 59], *Канів, -ева* [1, с. 122], *Лебедин, -а* [13, с. 145], *Люблин, -а* [13, с. 153], *Люрд, -у* [13, с. 153], *Миргород, -а* [13, с. 164], *Рогатин, -а* [13, с. 268], *Франкфурт, -у* [13, с. 335] (назви міст); гідроніми: *Адрійське, -ого море, -я* [13, с. 3], *Азівське, -ого море, -я* [13, с. 3], *Балтійське, -ого море, -я* [13, с. 11], *Ледове море* [13, с. 146] (назви морів); *Морське, -ого Око, -а* [13, с. 171] (назва озера); *Дінець, -я* [13, с. 83], *Дніпро, -а* [13, с. 84],

Дунай, -ю [13, с. 90], *Йордан, -а* [13, с. 113] (назви річок); ороніми: *Бескид, -а* [13, с. 16], *Гімаліяї, -їв* [13, с. 62], *Лиса, -ої Гора, -и* [13, с. 147] (назви гір) та інші. Серед усіх топографічних назв трапляються ті, що пов'язані безпосередньо з Україною, а також назви багатьох інших відомих географічних об'єктів світу.

Найбільшою лексикографічною працею К. Кисілевського є перекладний двотомний «Українсько-польський і польсько-український словник». Ця праця охопила понад тисячу сторінок дрібного друку, містила 50 000 слів і була видана в книгарні НТШ у Львові 1930–1932 рр. Над першою частиною словника (українсько-польською) працював Є. Грицак у 1917–1931 рр., а другу частину опрацьовано спільно (Є. Грицак уклав букви Р і S, а К. Кисілевський – решту букв).

У передмові до видання зазначено, що під час роботи над словником використано наукові здобутки С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича, Є. Тимченка, А. Кримського, І. Огієнка, С. Шобера, Т. Беннього, І. Розвадовського, І. Бодуена-де-Куртене, а також редакцію «Українського правопису», який затвердила Українська академія наук у Києві й Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові (1929), та «Основ правопису», які затвердила Польська академія наук (1918) [5, с. 5]. Крім цього, упорядники послуговувалися Словником української мови за редакцією Б. Грінченка (Київ 1909), а також «рос.-укр. М. Уманця і А. Спілки, рос.-укр. Е. Тимченка, нім.-укр. В. Кміцикевича, рос.-укр. під редакцією А. Кримського, укр.-рос. О. Ізюмова, укр.-поль. та поль.укр. д-ра. І. Свенціцького, укр. стиліст. слов. проф. І. Огієнка, поль.-рос. А. Потоцького, поль. І. Лося, М. Арцта, А. Пассендорфера, укр. М. Возняка, поль.-нім. Ф. Конарського» [5, с. 6].

В українській частині словника реєстрові слова (іменники, прикметники, дієслова) розміщено в алфавітному порядку, позначено наголосом і після цього подано цифровий покажчик, напр.: *вчітель 20 паuczyciel* [5, с. 151]; *пам'ятковий 61 pamiętkowy* [5, с. 355]; *виходити 88 wychodzić; występować; ukazywać się; pochodzić od kogo, wywodzić się; upływać, mijać, kończyć się; wynikać, wypływać* [5, с. 129]. У перекладній (польській) частині словника подано значення слова (з наголосом) – таке, що за звучанням подібне до реєстрового, тобто основне, а далі – переносне. Наведений список джерел і структура словника засвідчують, що автор творчо підійшов до сучасних вимог лексикографічної перекладної практики і врахував їх у підготовці видання.

Інший практичний довідник д-ра К. Кисілевського «Правописний словничок» (Львів, 1934), який отримав високу оцінку методистів на одному із засідань НТШ, охоплює близько 14 тисяч слів, але порівняно з попереднім словником його обсяг менший на 3 тисячі слів. Словник був надзвичайно популярний серед користувачів, оскільки його випродано впродовж двох місяців.

Науково-педагогічними засадами укладання словника були важкі для написання слова, а його створенню посприяв «Правописний словник» Г. Голоскевича (1929), у якому подавалося близько 40 тисяч слів. У передмові до видання автор зауважує, що «у списі застосовано правила правопису, вживаного в нас від 1922 р., основаного на вирішеннях Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, затверджених до шкільного вжитку розп. Кураторії Львівської Шкільної Округи з 22 жовтня 1922. Ч. 14673/І» [12, с. 3].

Як і в «Словничку української мови», слова в реєстрі розміщено в алфавітному порядку, проте належність до тієї або іншої частини мови не вказана. Виняток становлять лише прислівники, прийменники, сполучники, частки, які супроводжені позначками, напр.: *вбїк прислівник* [12, с. 19], *вбрїд прислівник* [12, с. 19], *ввічі прислівник* [12, с. 19], *вгорї прислівник* [12, с. 19], *вдень прислівник* [12, с. 19], *тажє сполучник* [12, с. 155]. Щодо прикметників і дієслів у цьому словнику, то тут також немає жодних відмінностей порівняно з попереднім виданням. Лексикографічний опис «Правописного словничка» засвідчує, що він є довідковим посібником із написання слів із відповідними наголосами та необхідною граматичною інформацією.

Висновки. Отже, за хронологічним порядком життєвий шлях ученого можна поділити на такі два періоди, як доеміграційний (1912–1944 рр.) та еміграційний (1945–1974 рр.), кожен із яких є надзвичайно продуктивним у наукових дослідженнях лінгвіста і дуже позитивно відобразився на його кар'єрі.

Науковими працями в різних царинах української філології професор К. Кисілевський здобув собі визнання як видатний учений, прекрасний педагог і невтомний дослідник на ниві українського мовознавства. Будучи великим знавцем живої народної мови, проблем української діалектології, він став одним із творців генетичного принципу класифікації говорів. Саме розвідками з діалектології мовознавець посів гідне місце в україністиці.

Як знавець історії української мови, він досліджував давні українські пам'ятки в працях

«Мовні особливості староукраїнських пам'яток XI–XIV ст. на тлі Кодексу Ганкенштайна», «Мова «Учительних евангелій» XVI–XVII ст. в Національному музеї у Львові», а також вивчав питання українського правопису (праця «Історія українського правописного питання. Спроба синтези») тощо, у яких зарекомендував себе обізнаним науковцем.

Великий внесок лінгвіста також є в царині лексикографії, адже він уклав і видав високоякісні словники, які мали практичне значення. Саме «Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни», «Українсько-польський і польсько-український словник» (у співавторстві з проф. Є. Грицаком) та «Правописний словничок» задовольнили нагальні потреби не лише шкіл, а й державних установ того часу. На основі цих праць встановлено, що в їхній структурі використано алфавітний принцип побудови реєстру слів, представлено правописну, акцентуаційну і граматичну характеристику гасел, виявлено відсылні ремарки, цифрові покажчики, різні позначки й пояснення до них. Така будова словників робить їх зручними й легкими в користуванні.

Виявлено, що в лексикографічних виданнях найповніше представлено написання загальноживаних слів, а в «Словничку української мови» досить широко подано ще й правопис

онімів (хоронімів, ойконімів, гідронімів, оронімів), які пов'язані як з українськими, так і зі світовими культурними традиціями. На відміну від «Правописного словничка» він містить також основні правописні правила та замітки до відміни. Зрозуміло, що ця частина книги слугує за додаток і є цілком достатньою для користувача, який вивчає українську мову. Звернено також увагу на те, що «Українсько-польський і польсько-український словник» фахово демонструє семантичну адекватність перекладних еквівалентів та засвідчує обізнаність автора про сучасні вимоги лексикографічної перекладної практики. Загалом, характеристика праць засвідчує, що вони підготовлені якісно й відповідають усім принципам і технічним засадам сучасного словникарства. Виконуючи своє безпосереднє призначення практичних словників, вони й досі не втратили свого наукового значення, тому можуть слугувати базою для створення нових праць такого типу.

Таким чином, осмислення багатогранного й надзвичайно продуктивного життя К. Кисілевського, його лексикографічного доробку дає нам усі підстави стверджувати, що його словникарська творчість є вагомим здобутком української науки ХХ століття.

Перспективу наукових розвідок убачаємо в подальшому дослідженні мовознавчої спадщини вченого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байройтські спомини з «юних днів, днів весни» 1945–1950. З нагоди 50-літнього ювілею. *Д-р Кость Кисілевський (1890–1974)*. ЗСА–Канада, 1995. С. 26–27.
2. Бігусяк М. Професор Кость Кисілевський – дослідник мовостилю Тараса Шевченка. URL: <https://www.pvntsh.nung.edu.ua/index.php/word/article/view/1491/1465> (дата звернення: 09.12.2021).
3. Болтівець С. Кисілевський Кость. Енциклопедія сучасної України. Том 13. Київ, 2013. С. 93.
4. Велигорський І. Рец. на кн.: Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни. Зладив д-р Кость Кисілевський, учитель. Станіславів, 1927. *Літературно-науковий вісник*. Львів, 1927. Річник 26. Т. 93. Кн. 7–8. С. 365–366.
5. Грицак Є., Кисілевський К. Українсько-польський і польсько-український словник із вступними заввагами про обі мови й зразками відмін. Ч. I–II. Львів : Накл. книгарні НТШ, 1931.
6. Дзензелівський Й. Кисілевський Кость. Українська мова : Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 236.
7. Жарський Е. Проф. д-р К. Кисілевський як педагог. Збірник праць на пошану проф. д-ра Костя Кисілевського. Доповіді наукового товариства імені Т. Шевченка в ЗДА. Нью-Йорк, 1970. Ч. 36. С. 20–21.
8. Кисілевський К. Енциклопедія українознавства: в 14 т. / гол. ред. В. Кубійович. Львів : Молоде життя, 1996. Т. 3. С. 1033.
9. Кисілевський К. Ізоглоси Звенигородщини і Шевченкова мова. Наукові записки УВУ. Мюнхен, 1961. Ч. 4–5. С. 20–35.
10. Кисілевський К. Мовні особливості Наддністрянського гнізда. Записки НТШ. Збірник на пошану Зенона Кузеля. Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. Т. 169. С. 283–297.
11. Кисілевський К. Надпрутський говір. Записки НТШ. Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1954. Т. 162. С. 9–52.
12. Кисілевський К. Правописний словничок. Львів : Державне видавництво шкільних книжок, 1934. 179 с.
13. Кисілевський К. Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни. Станіславів – Львів – Луцьк – Київ – Нью – Йорк, 1927. 390 с.
14. Кисілевський К. Спроба нової класифікації українських говорів. Наукова доповідь. НТШ, 1950.

15. Кисілевський К. Українська гімназія в Байройті. Байройтські спомини з «юних днів, днів весни» 1945–1950. З нагоди 50-літнього ювілею. ЗСА – Канада, 1995. С. 22–25.
16. Кисілевський К. Українське мовознавство в останній добі (Філологічні праці). Рим, 1973. 199 с.
17. Ковалів П. Проф. д-р Кость Кисілевський та його наукова діяльність. Доповіді наукового товариства імені Т. Шевченка в ЗДА. Збірник праць на пошану проф. д-ра Костя Кисілевського. Нью-Йорк, 1970. Ч. 36. С. 8–19.
18. Луців Л. Новий том «Записок Н. Т. Ш.». *Свобода. Український щоденник*: Джерзі Ситі і Нью-Йорк. 1957. Ч. 55. 22 березня. С. 8.
19. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945–1951. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. С. 167–170.
20. Особова справа проф. д-ра К. Кисілевського. Архів Українського вільного університету.
21. Остап'як М. На свіжу могилу дорогого проф. д-ра К. Кисілевського. *Америка: Український католицький щоденник*. 1974. 8 жовтня.
22. Остап'як М. Проф. д-р Кость Кисілевський. Спогади. Збірник праць на пошану проф. д-ра Костя Кисілевського. Доповіді наукового товариства ім. Т. Шевченка в ЗДА. Нью-Йорк, 1970. Ч. 36. С. 22–25.
23. Стецюк В. Передмова. Збірник праць на пошану проф. д-ра Костя Кисілевського. Доповіді наукового товариства ім. Шевченка в ЗДА. Нью-Йорк, 1970. Ч. 36. С. 5–7.
24. Терлак З. Кисілевський Кость. Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. В 2 т. Т. 1: А–К. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 599.
25. Kysilevsky Kost. Encyclopedia of Ukraine. Edited by Volodymyr Kubijovych. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. Vol. II. P. 736.

УДК 811.161.2 (81'276.6:34)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.2>

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЗАКОНОПРОЄКТІВ ЯК ЗАПОРУКА ЯКОСТІ НОРМ ПРАВА

LINGUISTIC EXAMINATION OF DRAFT BILLS AS A PREREQUISITE OF LEGAL NORMS QUALITY

Доценко О.Л.,

orcid.org/0000-0003-4607-0883

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

У статті проаналізовано правові засади визначення якості мовного оформлення нормативно-правових актів, окреслено їх недоліки та перспективи запровадження в Україні комплексної юридико-лінгвістичної експертизи законопроектів. Зокрема, встановлено, що чинні Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації), якими послуговується Апарат Верховної Ради України, не можуть забезпечити ефективної юридико-лінгвістичної експертизи проектів законів, оскільки не містять чітких регламентацій щодо термінологічної, лексико-семантичної, логіко-синтаксичної перевірки текстів законодавчого підстилю офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови. Досліджено методики лінгвістичної експертизи нормативних актів, запропоновані українськими фахівцями, які можуть бути враховані в практиці термінологічного, лексико-семантичного й логіко-синтаксичного опрацювання текстів законопроектів. Зокрема, визначено важливу роль у становленні вітчизняної експертної діяльності Української комісії з питань правничої термінології, фахівці якої здійснили ретельну термінологічно-мовну експертизу проекту чинної Конституції України та низки нормативно-правових актів, зауважено на потребі у формуванні аналогічного підрозділу в складі Апарату Верховної Ради України.

Запропонований у статті аналіз логіко-синтаксичних помилок, яких законодавець допустився в статті 120-1 Податкового кодексу України попередньої редакції, а також уточнення дефініції терміна, запропонованого в статті 140 чинної редакції Конституції України, засвідчує не лише ефективність методик термінологічного й лексико-семантичного опрацювання текстів законів, а й потребу в аналізі їх логіко-синтаксичних особливостей, засвідчуючи дієвість застосування методик семантико-текстуальної експертизи до текстів законодавчого підстилю офіційно-ділового стилю.

Ключові слова: правничка лінгвістика, законодавчий підстиль, лінгвістична експертиза, термінологічна експертиза, логіко-синтаксична експертиза, мова закону.